

Merza József

Egyetemisták

„Ez bor”, súgta Bulányi, és visszaadta az ámpolnát. Igaza volt, összecséréltem a két edényt. Reggel fél hét volt, a napi misét mondtuk a Szent Anna templom jobb oldali, második mellékoltáránál. Álmos lehettem, abban az időben elég sűrű programom volt. Télen fűtetlen albérleti szobában laktam, egy kis melegtől hamar leállt az agyműködésem. Reggelenként, felkelés után, még a sötétben, átvágtam az üres udvaron, a hátsó ajtóról nyíló mosdóhoz. Ezután visszamentem a szobámba, összeszedtem a holmimat és a Péterfiáról indulva, a Vár utcán át, a Csapó utcát keresztezve, a színház mögött folytatva, a Batthyány utca másik végén értem el az 1951-52-es tanévben Béke útjának nevezett, egykori Szent Anna utcát. A sekrestyébe az oldalfolyosón át juthattunk be, ott vette fel Bulányi a hagyományos miseruhát. Segítettem az öltöztetésnél, miközben rajtunk volt Ferike, a hivatalos sekrestyés vizsgáló tekintete. Kinn a templomban, az oltár közelében lévő padokban néhány korán kelő, liturgiát szerető közösségi tag ült. Középiskolások és egyetemisták, egyaránt. Hatvan év múltán Csongor Juszti és Kovács Teri alakja emelkedik ki teljes bizonyossággal. A későbbi komisz idők személyi mozgásai miatt Jusztival maradtunk a régi helyszínen, amit egy tőle kapott, „szeretettel padtársamnak” szövegű, ma is meglévő, 1953-as képeslap tanúsít. A mise után kivillamosoztam az egyetemre, megreggeliztem és 8-kor már valamelyik előadáson ültem. Matematika, marxizmus – ezen a címen két évig a Szovjetunió kommunista pártjának története volt a tananyag – szemináriumok voltak a tanrendben, heti három óra honvédelmi ismeretekkel és egy óra testneveléssel együtt. Mindez heti 36 órát tett ki, amelyet abban az időben komolyan vettek. Ebéd, délutáni órák, vacsora. A szabad időkben az egyetemi könyvtárban, üres tantermekben találhattunk helyet olvasásra, jegyzetelésre, tanulóköri munkára, beszélgetésre. A mozgékonyabb lelkek bementek a városba, de az élet általában az egyetem épületében, illetve a bentlakásos kollégiumokban zajlott.

Hol volt az egyetemi lelkészség? – kérheti a naív érdeklődő. A válasz: sehol. Bulányit, az egyetemi lelkészt, már korábban kiüldözte a forradalmi ifjúság, nem volt többé terem vallására tartására. Így tehát ha arra kér valaki, hogy mondjak valamit Bulányiról, az egyetemi lelkésről, meg kell vallanom, hogy mint máshonnan jött ember, ebben a minőségében nem ismertem őt. Tudtam róla, a piarista szerzetesről, Atyáról, közösségek vezetőjéről, aki országosan is tart lelkigyakorlatokat, akit az én középiskolás lelkiatyám ismert és ajánlott. Többet nem. Az a pap, akivel letartóztatása előtt egy évig személyes kapcsolatban álltam és aki mindmáig döntően meghatározta a látásmódomat, vagy – pontosabban kifejezve – hozzásegített saját életutam megtalálásához, nem az egyetemi lelkész volt, hanem sok minden más, aminek felsorolására több hely kell. Az a pap, akit a szobámban történt második megjelenése után a házinéni nem kívánt többé látni a lakásban. Ez meglepett, hiszen az albérletet Bulányi egyik rendtársa közvetítette.

Bizony, sok minden meglepő van az életben. „Több dolgok vannak földön és égen, Horatio, mintsem bölcselmek Álmodni képes.” Valamikor el kell kezdeni, esetleg folytatni a tanulást.

Bizony az is meglehetősen volt, amikor két évvel később, a már elítélt Bulányiról, egy általa és az egész város által tisztelt papi személy azt mondta nekem, hogy Bulányi mindig a vizslyt szította a vallások között. Ismét más, egy hozzá közel álló pap úgy gondolta, hogy Bulányi vágóhídra viszi a fiatalokat a vele tartott kapcsolat és vallási felfogás következtében. Kibírtam. Miért? Hiszen be volt csukva, nem védekezhetett. Mi védte?

Sorra veszem. Reggeltől estig.

Már a bevezetésből látható, hogy miskolci kisközösségi életemet legkönnyebben liturgikus alapon kapcsolhattam a debrecenihez. Kései középiskolás éveimben, ismert diáktársaimmal együtt, minden reggel ott voltam a minoriták templomában és a Szunyogh Ferenc által szerkesztett kétnyelvű misekönyv segítségével benne éltem az egyházi évben. A debreceni Szent Anna-beli misék ugyanazt az élményt nyújtották más szociális összetételben. Viszont több újdonság adódott. A mise után heti rendszerességgel dogmatikai, morális témák következtek, amelyeket egyháztörténeti, társadalmi ismeretek egészítettek ki. Ez már valóban egyetemistáknak való anyag volt, mennyiségileg és minőségileg egyaránt. Filozófiai kiegészítések, más irányzatok bemutatása, a marxizmus kritikája járult ehhez. Világnézetünk fejlődött, hitünk erősödött. Meg tudtunk állni az ellentét, hivatalosan képviselt állami ideológiával szemben. Könyvek hiányában, kis példányban, indigóval másolt gépírást füzeteket olvastunk. Előállításukban magunk is segítettünk. Szobámban, a középső könyvespolcon két füzet piroslik. Bulányi írta. Isten Országáról szól. Túlélte a házkutatásokat. A „Szeretet az Isten” című kétkötetes írás is megmaradt nálam, viszont a Bulányié elveszett, ezért utólag neki ajándékoztam a saját példányomat. Nem tudom, hova került a „Hatalmat adott nekik” című brossúra, amit – legjobb tudásom szerint – nem Bulányi, hanem Kardos Klára írt. Szellemiségét tekintve a magunkénak tekintettük. Létezett egy rövid Bergyajev fordítás is, de tartalmára nem emlékszem.

A liturgiára és a vallási ismeretekre egyéni lelkiélet alapozódott. Mindazt, amit hittünk és tudtunk, érvényesíteni akartuk saját életünkben. Napirendet készítettünk, napi imádságokat választottunk, lelki olvasmányokat kerestünk, személyre szabott lelkiismereti pontokat állítottunk össze, elmélkedéseket írtunk. Olyanokat, amiknek írására képességünk volt. Megtanultuk értelmezni a szentírási szövegeket, amennyire tudtuk, és meghallgattuk, hogy ki mire jut e munka során. Szerényen, a többiekre figyelve és elfogadva a hasznos észrevételeket. A buzgóbb lelkak naponta elmondták az Egyház néhány hivatalos imáját, például a Prímát és a Kompletóriumot. Egyik leánytársunktól, gyónása során, meg is kérdezte a pap, hogy szerzetes-e. Az ilyenkor adódó problémák elkerülésére megnéztük, hogy kihez megyünk gyónni. Természetesnek látszott Bulányit választani, de mások is számításba jöttek. Ez időnkint nem volt szerencsés, mert a választott személy le akarta beszélni a gyónót a túlzott vallásosságáról és az eszmecsere folytán nem kívánt információk is terjedhettek, amiket az állambiztonság támadásra is használhatott.

Tényleg, iktassuk be ide az elhárítás szerepét, hiszen amit tettünk, az nem steril egyházi közegben zajlott. A biztonsági emberek, tudtunkon kívül vagy azon belül is figyelték a fiatalsággal foglalkozó papokat, esetünkben Bulányi Györgyöt. Máshonnan jött, frissen érettségizett

diákokként csak kevéssé ismertük a hivatalos figyelőket, a szervezett informátorokat, örültünk egymásnak, tanulni akartunk és a felszínen templomba akartunk járni. Azt tudat alatt éreztük, hogy ha a Holló János utcánál (ma Füredi út) vasárnap leszállunk a villamosról, akkor valaki, valahonnan, valami módon tudomást szerez erről, feljegyzi és alkalom adtán felhasználja nem kívánatos módon. Lehetett arra törekedni, hogy olyan helyre járjon valaki, ahol un. békepap volt a plébános, de a klerikális minősítést nem lehetett elkerülni. Néhány, debreceni középiskolába járt társunk eleve hozta magával előéletét feledtetni akaró gimnáziumi igazgatójától kapott minősítést, hiszen a város elég kicsi volt ahhoz, hogy a kiemelkedő jellemű diákok neve ismert legyen. Kontemplatív padtársam egész életére hátrányos helyzetbe került, míg nővére, szerencséje folytán, tekintélyes egyetemi tanár lett.

Ha valakinek kedve volna feltárni a Bulányi György hatására létrejött hívó fiatalság szociális szerkezetét, akkor kezdetként ajánlatos lenne kézbe venni az ÁBTL-nél, másképpen, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában megtalálható jegyzéket, amely „Piaristák” hívószó alatt 57 nevet sorol fel az 1952. március 14-én nyitott és 1972. április 24-én lezárt dossziéból, amelyben a gyűjtött iratok évköre 1947-től 1985-ig terjed. A névsorból 26 embert személyesen, kettőt közvetve ismertem. Az elhárítás gondosan dolgozott, mert amikor egy viharsarki leány az egyetem elvégzése után férjhez ment egy észak-magyarországi diáktársához, őt a Hivatal anyja nevével, születési idejével és már asszonynevével is beírta a névsorba. Tudsz másokról is? Óh, igen. Meg olyan kedves barátaimról is tudok, akik nincsenek ebben a névsorban, bár megérdemelnék. Ha tehát valaki azt kérdezné, hogy távolról Debrecenbe cseppent diákként miért hittem Bulányinak, akkor a liturgia, a lelkivezetés, a teológiai tanulmányok mellett, minden más ellenzővel szemben jobban hittem Terinek, Jusztinak, Editnek, Bélának, Pötyinek és a többieknek, mint azoknak, akik veszélyesnek, túlbuzgóságnak, eliteskedésnek sőt az egyház szempontjából egyenesen károsnak tartották ügyködésünket. Azokat követtem, akikkel egymás kezét fogtuk, akik tanúi lettek a hitnek, amikor minden elveszni látszott. Húsz év múlva itt nem lesz egyház – állította barátilag egy felsőbb éves egyetemista társam.

Szerénység, Virág, – mondaná Bástyá elvtárs, mivel a nagy lelkesedés és határozottság közben gondoljunk azokra, akik nem lettek „*ames enchantées*”, azaz elvarázsoolt lelkek, akikben Bulányi hullámos haja és szép szeme inkább bosszúságot, esetleg gyűlöletet ébresztett. Azokra, akikről az Atya elrabolta gyermeküket. Akiket elkeserített, hogy sok gonddal és fáradtsággal felnevelt, tehetséges gyermekükből nem lesz diplomás. Karrier vagy kereszténység, bigott világgyűlölet vagy egyetemes emberszeretet. Ez bizony örökzöld téma mindaddig, amíg igyekvő ember él a Földön. *Devenir*, azaz valakivé válni – választotta könyve címének Martin du Gard és ez igéző feladat minden vidéki és városi fiatalember számára. A kérdés csak az: mivé és hogyan. Kik fogják szegélyezni a sikerhez vezető útját, épségben marad-e a lelkiismerete? Az evangélium szépségétől, a lelki vezető szavától elbűvölt tanítvány, idő múltával, szülei, barátai, ellenségei szavára rájöhet arra, hogy a világban élni is lehet. Arra is, hogy miként. Hiszen a világ változik, és aki élni akar, annak követni kell a változást. Így van, csak nem mindegy, hogyan. Nem lenne igaz a történetünk, ha letagadnánk a gyakori fáradtságot, csüggedtséget. Nem voltunk kőkemény fundamentalisták, akik nem törődnek az ellenérvekkel, nem akarják újragondolni, miben hisznek. Nem voltunk értetlenek a másként gondolkodókkal, a bizonytalanokkal, még a támadókkal

szemben sem, hiszen tévedni emberi dolog, azonban a tévedésben megmaradni ostobaság. Régi klasszikus bölcsesség. Hinni és kérdéseket feltenni – ez induló fiatalságunkban elhatározott és mind a mai napig megtartott életformánk, a türelmes hűségesek alapállása. Ezért nem írtam neveket, a megszégyenítés engem nem vezetne sehová. Tévedő emberek mindig voltak, lesznek is, és magam is tévedhettem volna egészen más utakra. Hogy miért nem, azt nem akarom magyarázni, arról nem akarok nagy szavakat mondani, hiszen rejtett agnosztikusnak tartanak. Az pedig ne dicsekedjék. Jó dolog, ha valaki Krisztus keresztyében bíz és tudja is, hogy az a kereszty nem mitológia tárgya. A pár évtizeddel későbbi harminc szolgálatmegtagadó fiatalember nagyon változatos történeteket tudna erről mesélni. Meg arról, hogy el is felejthetjük nagy elhatározásainkat. Az ilyen elbeszélés sokkal életszerűbb. A „profán kantáta” írója (copyright at Andrea Bolarics) igyekszik is más, egyszerűbb fogalmazást választani. Szélesebbet, szolidárisabbat, könnyebben érthetőt, a megkülönböztetést gondosan kezelő. Ez debreceni indulásunk öröksége. Amit én írni akarok, az nem hagiográfia, nem politikai vagy vallási áramlat igazoló jelentése. Egy embercsoport története, és ennek során mást is szeretnék elmondani, mint ami megtalálható a Dutka Ákos formai ihletése szerint írott korábbi, „A Bokor városa” című emlékezésemben. Azt a kort idézem, „ahonnan *eszméletem*, nyelvem származik s *táplálkozni fog*. A közösség”. A találó kifejezést József Attilától veszem a nagykorúvá váló ember számára. A szavak talán túloznak, mégis igazak. Megtartottak életem második és harmadik évtizedében, a közösség pedig velem marad mindvégig.

Tehát menjünk vissza az ötvenes évek elejére. Igen, a közösség. Az említett liturgikus, teológiai, egyetemi szakmai munka társakká tett minket. De ez így túl egyszerű, akár formális kapcsolat is lehetett volna. Történt azonban még 51 őszén, hogy Bulányi elhívott sétálni a Tócoskertbe. Földrajzilag teljesen új világba kerültem, ahol senkit sem ismertem, de világossá vált, hogy Bulányi vonzáskörébe tartozó család otthonába jutottam: Bódorék láttak vendégül azon a délutánon. Ha Bódor „Marcit” akarja valaki megkeresni, akkor nyissa fel a képernyőn Bódor Sándor szócikkét és ott találja az 1927-ben Visóvölgyben született magyar-történelem szakos tanár életútjának leírását. Ő a középiskolát Máramarosszigeten kezdte el, tehát ismerhette az 1928-as, szigeti születésű Wolcsánszky Pötyit. Nem gondolom, hogy tudtak volna a szintén 28-as Élie Wieselről, ezt csupán abszurdként jegyzem meg, de érdekes társadalmi színfolt akkor is, ha a történelem kegyetlen mozgása folytán ilyesmiről szó sem eshetett. Marcival nem találkoztam, de testvérével, Elvirával igen. Az ő személye révén könnyen meg tudtam ismerni Bulányi házasságcsoportjainak jó részét, a többi már magától is ment, mivel mindenkinek kapcsolata volt valakivel a családok közösségében.

Ezt az egyetlen, gyors utalást csak azért készítettem, hogy példát mutassak arra, hogy ezekben az években sok személyi kapcsolat alakult ki, amelyek genealogiai leírása jó téma lehet a történetírók számára. Bulányi nemcsak lelki ember, lelkipásztor volt, hanem kiváló szervező is, aki sok különböző korú, karakterű, érdeklődésű és hozzáteszem, hogy különböző fokban elkötelezett embert hozott össze. Lehetett lelkes híve lenni, lehetett kritikával szemlélni, de nem lehetett közömbösnek maradni vele szemben. Mai, divatos szóval élve, megkerülhetetlen volt mindenki számára, akiket érdekelt az egyház ügyei.

Ezek közé tartoztak a belügyi emberek is, akik végül adminisztratív úton távolították el a közéletből. Ámde ami akkor létrejött, az a csoportokból és családokból álló egyház volt, ami természetes módon keletkezett a hit megőrzésére és az ellenséges korszak túlélésére. Fiatalok és felnőttek, dolgozók és diákok, helybeliek és más országrészből jöttek alkottak tanúságtevő közösséget, amely kialakította saját nyelvét és egyházi létformáját. Csírájában megvalósította azt a modellt, ami egyidejűleg létrejött a világban mindenütt, ahol öntevékeny, élő, hatalmi befolyásolástól mentes hitre volt szükség. Bázisközösség volt itt, nálunk, amikor ez az elnevezés még ismeretlen, vagy éppen csak születőben volt nagyon sok helyen. Ezt a struktúrát támadta meg és rombolta a következő évek állami és állami segédlettel működő egyházi tevékenysége. De amint a kis fűszálak túléltek a fákat tördelő hatalmas viharokat, úgy azok a közösségek is megmaradtak, amelyek tudták, hogy kicsiségük, igénytelenségük és szelídségük a hűség garanciája. Az egymást ismerő kicsinyek családjaiból elég sok kibírta a nehéz időket és képes volt másfél évtized múlva fokozatosan mindent és jobban újrakezdeni. Persze nem önmagától, hanem figyelve az új időket, az új embereket, új módszereket. Ez a természetes, hiszen az élővilág is újrakezd mindent, ha megjön a tavasz. Ez az egykori egyetemisták történelmi-társadalmi tapasztalata, csak akarjunk újra kezdeni. Régi módon biztosan nem lehet és nem is szabad élni, de a hit kevés, de elengedhetetlen alapjához feltétlenül ragaszkodni kell. Az aktuális formák majd kialakulnak, szinte maguktól is.

A forradalom tilos – mondta Leo Nikolaevics Tolsztoj, látva a cári Oroszország népeinek törekvéseit. Az orosz ortodox egyház viszont kiközösítette az erőszakot elutasító profán prófétáját és mereven ellenáll minden javaslatnak. Nem a vallás a népek ópiuma, hanem a forradalom vágya – képviselte a huszadik század közepén Simone Weil. Ő igazán benne élt a kor minden megelőző pusztítást felülmúló történelmében és nagy erővel képviselte az emberiség belső megújulását. Szinte halálra éhezette önmagát népéért a második világháború korában. Mi, az „egyetemi lelkészség” idején, még halványan hihettünk abban, hogy a külső politikai erők hatására fog megváltozni a világ, azonban a történelem hullámai elmosták az erőszakos igazságtevés értelmét. Életem nyolcvan éve alatt többféle erőfeszítést láttam, mindegyik kudarchoz vezetett, ahol az erő diktálta a tennivalót.

Tulajdonképpen miről beszélek, kedves Olvasó? Magamról vagy az „egyetemi lelkésről”? Nos, világossá akarom tenni, hogy arról a magamról beszélek, akit egy hagyományos, konzervatív egyetemi lelkész dobott sínre, és aki a tőle kapott szemlélet alapján jutott el vele együtt 56-ba, 89-be és az utána következő időbe. Ugyanakkor arról az egyetemi lelkésről, akit, minden időszakos vita mellett is érdemes volt hatvan éven át követni, vagy ha úgy tetszik, figyelembe venni. Akitől egyként tanultunk hitet, lelki életet, magyar- és világirodalmat, szociális érzéket, emberi viselkedést, közvetlenséget, a rettenthetetlen tanítóval megférő közvetlen barátságot. Az általa kedvelt peripatetikus diskurzust. De nehogy unalmassá váljak, bevágok néhány képet.

Az elsőn egy esti szoba látható. Ketten beszélgetünk arról, hogy mit kellene elmondani egy vegyész csoport találkozásán, mivel Bulányi nem tud ott lenni és engem kér arra, hogy – jegyzetei alapján – vitassuk meg a javasolt anyagot. Viszonylag késő van. „Együnk valamit” – javasolja és keresgélgni kezd a szekrényben. Jó másnapos kenyér került elő és valamiféle szalonna. Jól látom magam előtt a kínálatot. Ettől függetlenül nagyon jó ízűnek találtam az egészet, szinte ma is érzem a szikkadt kenyér és a vékony szalonna ízét. Nem tudom honnan és mennyi pénze volt, hol

ebédelt, egyáltalán miből élt, de azt tudom, hogy tanítványaitól semmilyen anyagi támogatást nem fogadott el. Kereső tanítványaitól sem. Idegen volt számára a pénzért tanítás. Ingyen kaptátok, ingyen is adjátok.

Az ötvenes évekbe lépve az élet sok területén zajlottak „forradalmi” változások. Erről szóltak kötelező olvasmányaink, ez jelent meg a filmvászonon, kórusok harsogták az új idők új dalait, csoportok, pártok szerveződtek. Felhajtott gallérú lódenkabátban jártunk, svájcisapkát hordtunk. A dokumentumfilmekben mindez jól látható. Magam is ilyen öltözetben mentem a Dobozi-bérházak felé, amikor szembejött Bulányi. Nem tudom, miről beszélgettünk, azt sem tudom, honnan hová tartottam, az viszont beégetődött (see: burn in a CD lemezek kapcsán), hogy Bulányi finom, szinte apás mozdulattal lehajtotta a galléromat. Nem gondolta, hogy nekem ezt a divatot kellene követni. Ideológia nélkül tett szelíddé, nyugalmasabbá.

Abban az időben gyakrabban kaptunk vagy adtunk tárgyi ajándékot, hiszen nem voltunk túl sokan. Egy elgondolkodtató képre, kisebb könyvre mindig futotta. Könyvespolcom közepén szerénykedik Mauriac „Destins” című regénye, amelynek belső címlapján, Bulányi jellegzetes írásával ez áll: Jóskának, szeretett fiamnak 1951. Karácsonyán, Atya. Hát igen, Atya. Így kellett fogalmazni. Akkori hűséges ministránsának ez járt, ki tudja, mi lehet még belőle. 64 év után azonban más gondolatfűzér jár a fejemben. „Sorsok”, fordította magyarra a francia szót a kötetet gondozó irodalmár és tényleg emberi sorsokról van szó. „Sorsom az ég” viszont a magyar címe egy fordításban egy másik könyvnek, amit Thornton Wilder írt. „Heaven is my destination”. De itt az angol szó úticélra utal. Most mi legyen? Ugorjunk még tovább, mondaná anakronisztikusan Pósalaki bácsi, hiszen másoknak is gondja a sorsuk mibenléte. Mintha Kertész sem tudna mit kezdjen vele. Olyannak érzi magát, mint akinek nincs sorsa. Dehát minden élő embernek van sorsa. Az viszont valóságos lehet, hogy valaki úgy érzi, hogy megfosztották élete céljától. Rab lett és el fogják pusztítani. A körülmények folytán csak áldozat lehet belőle. Jézus az örömről beszélt, mivel úgy tudta, hogy az Atyához megy. Aztán magára maradt és kiszakadt belőle a fájdalom kiáltása.

Tessék figyelni, Bulányiról is van szó. Vagy most igazában csak róla. Hol van Isten Országá, ha a világ végéig harc és rablás és gyilkosság folyik? Hogyan látta hetven év után az egykori egyetemi lelkész Isten Országának történelmi kilátásait? Több esélyt adott neki, mint Loisy abbé? Érezte, hogy cselekvésében borotvélen táncol, kipróbálta a helyzetet, amikor a megvalósult egyház vezetői látszottak teljesen elítélni őt? Köztünk van az Ország, bennünk van az Ország, tőlünk függ az Ország? Rajtunk fordul az Ország? Mennyire? Képesek vagyunk megteremteni, lesz belőle valami? Magyar földön is? A Kárpát-medencében is? Ma is vagy inkább holnap is? És akkor érdemes küzdeni érte? Hanák András Gatsbyt idézi: „Hajtjuk hajónkat előre, szemben az árral, hogy a végén mindig a múltba érkezzünk.” Valóban?

Remény és reménytelenség között élünk. Gabriel Péri francia ellenálló volt, kivégezték, de azt mondta, hogy ha újra kellene csinálni, ugyanazt az utat járná. Bulányi sem tudott mást tenni, mint járni ugyanazt az Utat, amit hivatásának tekintett. Ha a kilencedik évtizedemben leírom ezt a mondatot, akkor az elfogulatlan szemlélő meggyőződhetett arról, hogy alaposan meggondoltam, hogyan látom Bulányi felfogását. Isten becsületét védte minden időben vallási és civil próféták ígéretései között. Indulásakor megszabadult a szalonkereszténységtől, elutasította az erőszakos

„megoldásokat”, élménnyé tette az evangéliumot, érzelmileg és értelmileg vallotta hitét, egyként vállalta a máglyafüst politikai és vallási kockázatát. És bár megdönthetetlen választ nem tudott vagy inkább nem akart adni a „nagy kérdésekre”, megmutatta, hogy a lehetséges választástól szép lesz az emberi élet. Nem a keresztre kell koncentrálni – ez Pál stílusa –, hanem az életre. Ebbe szépen belefér a szeretet himnuszának éneklése is.

Destins. Sorsok. Ide jutottam. A szeretet legyen a sorsunk.

Hátradülök a széken és szememmel újra végigfutok a könyveken. Egy vékony kis könyv is ott van a polcon: Die Minnesinger in Bildern. Benne néhány sor: Jósának, a kevés és halk szavú fiúnak s Katinak, emlékezésül 1956. Karácsony. Atya. Írhatta volna, bár nem tette: A rettenthetetlen tanító, az előírás szerű egyetemi lelkészből lett sorsot vállaló tanító, a cél felé erővel törekvő tanúságtevő, gondolkodásra nevelő idősebb társ, útitárs.

Van itt még egy harmadik vékony könyv: The Old man and the Sea, könyv az öreg halászlól. Mauriac és Hemingway egyaránt Nobel-díjas. A Nobel-díjhoz nem kell vastag könyvet írni. Becsületesnek kell lenni, halászni kell és ha veszni látszik a zsákmány, akkor is küzdeni kell. Santiago halász volt. Bulányi is halász volt. Öregen is. Bulányi is halász volt. Öregen is. Akkor is, amikor a hitetlenség ragadozói csontig akarták rágni életművét. Amikor öngazolók tolokodtak előre Isten Országának építését állítva. Santiago már alszik, Bulányi úgyszintén. Santiago oroszlanokról álmodik, Bulányi az Országról. Egyre megy. Santiago sorsa a halak halászása, Bulányié az Ország ügye. Mindkettőjüknek volt célja, nem voltak sorstalanok. Manolin dolga pedig az, hogy megsirassa azt, aki veszteni látszott a ragadozókkal szemben és majd követni próbálja az öreget.

Ülök a könyveim előtt és belátom, hogy kár lett volna életrajz írását megkísérelni. Ott van a Napló és az „Aki dudás akar lenni” című folytatásos írás. Pontosabbat, hitelesebbet, tényfeltáróbbat nem tudok elképzelni. Gondolkodom az elmúlt évtizedek tapasztalatain és örülök, hogy valamikor „kapcsos” könyv írására bízattam a szerzőt.

Az út végét még nem látta senki. Nem tudom, mi a sorsom. Talányos leszek. A sorsom az, hogy megtegyem a következő lépést. Ami a holnap gondja lesz. Merre menjek? Gide szerint: a lejtőt kell követni, csak mindig felfelé. Bár tudom, hogy Mauriac Bordeaux-környéki világa nem ad okot optimizmusra, bár ismerem Gatsby szélmalomharcra emlékeztető sorait, bár fel tudom idézni Mátéból az utolsó időket megjósoló lehangoló szakaszokat, mégsem tudom követni a Vadállat világát. Bulányi sem tudta.

Agnoszticizmus? Ha így van, akkor ez csak az „egyetemi lelkész” korai éleslátását bizonyítja.